

Puskás József

16–17. SZÁZADI KÁLYHASZEMEK ÉS KÁLYHACSEMPE-TÖREDÉKEK EGY NYÚJTÓDI PINCÉBŐL (KOVÁSZNA MEGYE)

Nyújtód Kovászna megye északkeleti részén, a Feketeügy jobb (északi) partján található (1. tábla) és közigazgatásilag az 5 km-re nyugat-délnyugatra fekvő Kézdivásárhelyhez tartozik. A település első okleveles említései a 14. századból származnak, amikor a pápai tizedjegyzékben Nachtond (1332)¹, illetve Natand (1334)² néven szerepel.

1997 tavaszán a 251-es házszám alatt fekvő telken, a falu északkeleti részén, a Feketeügy magas p jobb artján Nagy Sándor tulajdonos pincét ásott (1. tábla). A géppel végzett földmunkálatok során számos cserépdarab került elő, többek közt egy fazék töredékei, amelyet valószínűleg a kotrógép rongált meg, mert friss törésnyomok voltak rajta.

A pincegödör kiásása után többször gyűjtöttünk cserépdarabokat; a déli sarokban, kb. 2 m mélyen, a sárga altalajba beásva, két egymásra borított kályhaszemet találtunk, melyekből kisebb-nagyobb darabok voltak letörve. Ezenkívül a kidobott földből előkerült még egy, a többi lelethez nem kapcsolódó töredék, amelynek azonban időközben nyoma veszett. A kihordott földben három kályhacsempe-töredék került elő. A pince helyén, a tulajdonos állítása szerint, világháborús óvóhely volt.

A leletanyag leírása

1. Kályhaszemek

1.1. (2. tábla/1) Nehéz fazekaskorongon, finomra szitált homokkal soványított agyagból készült, tál alakú, négyszögletes szájú, érdes felületű agyagedény. Szájának oldalhossza 22 cm, peremvastagsága 0,65 cm, fenékatmérése 9,4 cm, magassága 12 cm. Világos vörösesbarna színűre égetett felületén égésnyomok figyelhetőek meg. Belső felületén, körülbelül a magasság egyharmadánál körkörös becsipkedett borda található.

A kályhaszem megsérült, két oldalából hiányzik egy-egy kisebb darab.

1.2. (2. tábla/2) Nehéz fazekaskorongon, finomra szitált homokkal soványított agyagból készült, színe vörösseszürke, tál alakú, négyszögletes szájú, érdes felületű agyagedény. Szájának oldalhossza 20 cm, peremvastagsága 0,7 cm, fenékatmérése 7,8 cm, magassága 13,5 cm. Sötét vörösesbarna színűre égetett felületén nagyméretű égésfolt figyelhető meg.

A kályhaszem külseje díszítetlen, belső felületének díszítése a peremtől körülbelül 5,5 cm-re kezdődik: itt egymás alatt 4 párhuzamos, egymástól 0,4 cm és 1 cm közti távolságra található bemélyített vonal fut körbe. A vonalak szélessége 0,2–0,4 cm közé tehető, mélységük kb. 0,1 cm. Alattuk, két sorban 0,9–1,5 cm méretű, 0,2 cm mély, függőleges benyomkodások láthatók. Belső sarkait úgynevezett saroklevelek díszítik. A kályhaszem egyik sarkából jókora darab hiányzik, és másik két oldalából is letörtött egy-egy kisebb darab.

A négyzetes peremű, tál alakú kályhaszemek elterjedése a középkori Magyarországon a 15. század végére tehető. Erdélyben már ekkor feltűntek, és egészen a 17. század végéig használatban maradtak.³ A 17. században a peremek oldalhossza megnyúlik, jellegzetes tálformát öltenek, és belsejüket díszítik.⁴ A 16–17. századra a megnagyobbított, 24–27 cm közötti perem-oldalhossz jellemző.⁵ Sabján Tibor szerint a négyszögletes kályhaszemek nem az egyszerű, hanem a gazdagabb kivitelezésű kályhákból származnak.⁶

Leleteink közül az első kályhaszem oldalhossza közel áll a 16–17. századi kályhaszemeknél tapasztalt alsó határértékhez. Az erdélyi leletanyagban nem nagyon találkozunk mázas kályhaszemekkel,⁷ azonban a díszítés ritkán maradt el.

Az első kályhaszem formája és díszítése alapján hasonlít a Csekefalváról⁸, Décsfalváról⁹, illetve Szalárdról¹⁰ előkerült leletekre, és nagyjából a 16–17. századra keltezhető.

A második kályhaszem peremének kivitelezése kissé különbözik az elsőétől: a „tálforma” kialakítása

¹ JAKÓ Zsigmond 2004, 401, nr. 1107.

² Uo., 402., nr. 1109.

³ BENKŐ Elek – UGHY István 1984, 20.

⁴ Uo., 21.

⁵ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 59.

⁶ SABJÁN Tibor 2002, 64.

⁷ KÉMENES Mónika 2005, 61.

⁸ BENKŐ Elek – UGHY István 1984, 15, 26/a, b.

⁹ Uo., 21, 4–20. rajz.

¹⁰ EMŐDI Tamás 2007, 126, nr. 3, 14. tábla.

mélyebb, és díszítése is más típusú. A tárgy alakját és egyes díszítőelemeit vizsgálva analógiát találunk a székelykeresztúri leletanyagban,¹¹ az aradi múzeum gyűjteményében.¹² Nagy valószínűséggel e kályhaelem is a 16–17. században készülhetett.

A kályhaszemek szájjal egymásra való helyezése arra enged következtetni, hogy az „elrejtőknek” nem volt szándékukba a tárgyak összetörése, azok minden bizonnyal épen kerültek a földbe. A későbbiekben valószínűleg a rájuk nehezedő föld nyomásának hatására rongálódtak meg.

2. A csempetöredékek

2.1. Az első darab egy oldaltöredék (3. tábla/1), amelynek hossza 17,2 cm, szélessége 9,6 cm, elő- és hátlapja vörösre égett, profiljában szürke csík húzódik. A szélétől 1,4 cm-re kezdődik a díszítés: egy 0,9 cm széles, rácsszerű kidomborodással kezdődik, amely az egész csempelapon körbefutott, további 4 cm-re ismét egy ilyen díszítés látható. A kettő között megfigyelhető 4 kidomborodó „alak”, „fejük” fölött két kidomborodó pötty. Az „alakok” egy kalapácsszerű alakzatot ábrázoló dísszel vannak elválasztva egymástól. A töredéken hátoldali ráma és textillenymat található.

2.2. A második egy kályhacsempe sarokrészének a maradványa (3. tábla/2). A hátoldali rámaival rendelkező csempetöredék oldalhossza 9,7 cm, illetve 10,2 cm, elő- és hátlapja barnászörsös égetésű, törésfelületének közepén szürke sáv húzódik. Díszítése ugyanolyan, mint az előbbié, csak a két rácsszerű minta között a sarokrészen egy ötlevelű növényi motívum látható. Hátoldalán textillenymat figyelhető meg.

2.3. A harmadik töredék (3. tábla/3) oldalhossza 8,1 cm. A peremtől 1,1 cm-re kezdődik a díszítés, amelyet a fent említett rácsdísz és egy virág alkot, 4 kinyílt és 4 összezárt szirmmal. A töredék bal oldalán látható egy 1,6 cm hosszú köríves kidomborodás, mely minden bizonnyal a díszítés részlete. Ehhez hasonló csempetöredéket a szakirodalomban nem találtam, ezért datálni a mellette előkerült töredékekkel lehet. Égetéskor elő- és hátlapja barnászörsösre égett, belső része szürke. A töredéken hátoldali ráma és textillenymat figyelhető meg.

A leírt töredékek olyan csempékből származnak, amelyek elterjedtek voltak a korabeli Magyarországon: mind Észak-Magyarországon, mind a Királyföldön és a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyban található ehhez hasonló darabok.¹³ Az ilyen csempék négyzet alakúak, oldalhosszuk nem haladja meg a 20-25 cm-t, viszonylag kis méretűek. A csempelapok méreteinek növekedésére és a téglalap alak felvételére a 17. század folyamán kerülhetett sor.¹⁴ A 3. tábla első két képén látható töredékek díszítései és formájuk alapján feltételezhető, hogy a két tárgyat egy dúcban készítették, az azonban, hogy ugyanazon csempéből származzanak, eltérő színük miatt kizárható.

A csempetöredékek nem mázasak, az ún. „paraszt” csempék csoportjába tartoznak, amelyeket a máz helyett csillámmal tettek díszessé, csillogóvá.¹⁵ A csillámpor továbbá elősegítette, hogy a csempét könnyebben el lehessen választani a dúctól.¹⁶ Mindhárom töredék hátlapján textillenymat figyelhető meg.

Az első két töredék olyan csempékből törött ki, amelyeken stilizált gránátalma alakú díszítés volt. Ehhez hasonló darabok legközelebb Dálnokról kerültek elő, és a 17. század elejére datálták őket.¹⁷ E keltezés mellett szólnak a töredékek oldalán végigfutó rámaik, amelyek megjelenése ugyancsak erre a századra tehető.¹⁸ A rámas kályhacsempe-leletek egy újfajta „kályhatípus”¹⁹, a *cserepes* (kandalló) megjelenéséről árulkodnak, amelyek szintén a 17. század folyamán kezdnek elterjedni.²⁰ Gazda Klára későbbre teszi az ilyen típusú kályhacsempék elterjedését, a 18. századi darabok között említve meg őket.²¹

3. Cserépfazék (4. tábla)

A töredékesen előkerült, kihajló szájú, hornyolt peremű, rövid nyakú, csapott vállú, domború testű, peremes fenekű, nehéz fazekaskorongon készült edény magassága 17,8 cm, peremátmérője 14 cm, fenékátmérője 7 cm. Anyaga iszappal soványított agyag. Az égetés során külső és belső felülete szürkére égett, profiljában vörös szürke sáv húzódik. Az edény nyaka alatt két, párhuzamos horonyból kialakított díszítés fut körbe. Az ismert analógiák alapján feltételezhető, hogy egykor füffel volt ellátva.

¹¹ Analógiák a formára: BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 12. kép/6, 13. kép/3–4, 43. tábla/1; EMÓDI Tamás 2007, 6. tábla/1, 11. tábla/1, 5, 14. tábla. A függőleges benyomkodásokra hasonlat a BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 43. tábla/2.

¹² MÁRGINEAN, Florin 2007, 145, III. tábla/1.

¹³ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2003, 38.

¹⁴ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1991, 606.

¹⁵ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2003, 48.

¹⁶ DEMÉNY István Pál – JÁNOS Pál – KRISTÓ Tibor 1980, 244.

¹⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2003, 38.

¹⁸ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 59.

¹⁹ Uo., 137. Itt a *cserepest* nem tekintik (zárt) kályhának.

²⁰ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1991, 605.

²¹ GAZDA Klára 1969, 283. A szerző a kronológiai sorrendbe felsorolt csempék közül a 18. és 19. századiak közé tette.

Az cserépfazék formája és díszítése alapján a 16. század végére és a 17. század elejére keltezhető. Anatólgiákat találunk a kilyéni²² és Vargyas-szorosi²³ leletekben, de ugyanúgy előfordul a székelykeresztúri²⁴ leletanyagban is.

Következtetések

A kályhaelemek készítése helye ismeretlen, arra sincs bizonyíték, hogy Háromszéken készültek, azonban a 16. század folyamán a fazekasság Kézdivászáron is jelentős szerephez jutott. Minden bizonytalansággal a kézdivászárhelyi fazekas cég 17. századi (1649) megalakulása nem volt előzmény nélküli, és már a környéken azelőtt is foglalkoztak fazekassággal. A cég alapítása a cserépkészítmények iránti megnövekedett kereslet eredménye.²⁵ A 18. századra a „csempe a kézdivászárhelyi fazekasok egyik fő terméke lehetett”.²⁶ A 17. század elején Kézdivászárhelyen készített cserépkályhákat Gazda Klára is megemlíti.²⁷

A Felsőháromszéki-medence északi részének egy másik fazekas központja Bereck volt. Itt nem annyira díszes, inkább közhasználatra szánt edényeket és a „nagy keresletnek örvendő csempéket gyártottak nagy mennyiségben.”²⁸

A fent bemutatott tárgyak betekintést engednek Felső-Háromszék kályhaművességének egy keskeny, helyi szakaszába. E leletek tovább bővítik az eddig ismert kályhacsempék tárházát, és újabb információkkal szolgálnak a korabeli kézművességről és formavilágról. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a kályhaszemek módosabb családok lakásaiban jelentek meg, akkor talán a későbbiekben fény derülhet arra is, hogy a munkálatok során egy ház maradványait (talán udvarházét) találták-e meg, vagy csak egy egyszerű gödör betöltésére bukkantak.

Puskás József – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem–Filozófia Kar; joska1987@yahoo.com

Irodalom

- Aluta Aluta. Tanulmányok és közlemények. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve (Sepsiszentgyörgy)
- Dolg. Dolgozatok. Az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából. Új sorozat (Kolozsvár).
- KJNT Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár).
- Analele Banatului Analele Banatului, S. N., Arheologie-Istorie (Arad).
- BARTÓK Botond – BORDI Zsigmond Lóránd
2003 A kilyéni régészeti lelőhelykomplexum, in: Bordi Zsigmond Lóránd (szerk.): *Új régészeti leletek Délkelet-Erdélyben*. Sepsiszentgyörgy, 21–22, 52.
- BENKŐ Elek – UGHY István
1984 *Székelykeresztúri kályhacsempék*, Bukarest.
- BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila
1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, Kolozsvár.
- BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila
2008 *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, Budapest.
- BORDI Zsigmond Lóránd
2009 *A székelyek. A kereszténység védelmezői – Secuui. Apărătorii creştinătăţii*, Kiállításkatalógus, Sepsiszentgyörgy.
- DEMÉNY István Pál – JÁNOS Pál – KRISTÓ Tibor
1980 Csíkból előkerült alakos kályhacsempék, *Aluta*, X–XI, 243–254.
- EMŐDI Tamás
2007 Leletmentésekből származó 15–17. századi kályhacsempék Váradról és környékéről, *Dolg.*, II (XII), 117–132.
- GAZDA Enikő
1997–98 Háromszéki fazekas központok. *Fazekas központok Délkelet-Erdélyben, I. kötet*, Sepsiszentgyörgy, 47–82.
- GAZDA Klára
1969 Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében, *Aluta*, 1, 281–286.
- JAKÓ Zsigmond
2004 *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, II, 1301–1339, Budapest.
- KÉMENES Mónika
2005 *Kályhacsempék Csík-, Gyergyó- és Kászonszékéből. 14–18. század*, Kolozsvár.
- MĂRGINEAN, Florin
2007 Cahle medievale târzii din colecția Muzeului Arad, *Analele Banatului*, XV, Arad, 143–153.

²² BARTÓK Botond – BORDI Zsigmond Lóránd 2003, 22, 52, nr. 87.

²³ BORDI Zsigmond Lóránd 2009, 74., nr. 77.

²⁴ BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila 2008, 197, 3. kép; 201, 4. kép.

²⁵ GAZDA Enikő 1997–98, 47.

²⁶ Uo., 59.

²⁷ GAZDA Klára 1969, 281.

²⁸ GAZDA Enikő 1997–98, 63.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1991 Kályhás mesterség, in: *Magyar Néprajz*, 3., *Kézművesség*, Budapest, 601–613.

SABJÁN Tibor

2002 Bögrés szemeskályhák az Alföldön. Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudális kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről, *Gyulai Katalógusok*, II, Gyula.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2003 Háromszéki csempekészítő központok és kutatási problémáik, in: Dimény Attila – Szabó Á. Töbötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken (Krizsa Könyvek, 17)*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 34–57.

Cahle din secolele XVI-XVII dintr-o pivniță de la Lunga (județul Covasna)

(Rezumat)

În primăvara anului 1997, pe imobilul lui Sándor Nagy din Lunga au fost descoperite în timpul săpării unei pivnițe, în colțul sudic al acestuia, la adâncimea de 2 metri două cahle oală cu gura pătrată, așezate una peste alta. Din pământul rezultat din săpătură au fost adunate trei fragmente ale unor cahle plate și fragmentele unei oale sparte în cursul săpăturii.

Forma și decorul cahlelor oală le datează în secolele XVI-XVII. Cahlele plate se înscriu în linii mari în același interval de timp, decorul în formă de „rodie” fiind relativ rar în regiune, cunoscându-se doar de la Dalnic. Analogiile oalei se găsesc de asemenea la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea.

Locul de origine al pieselor este necunoscut, dar se poate presupune că au fost realizate într-una dintre centrele de olărit din regiune (Tg. Secuiesc sau Brețcu).

Stoves from the 16–17 the centuries from a cellar in Nyújtód

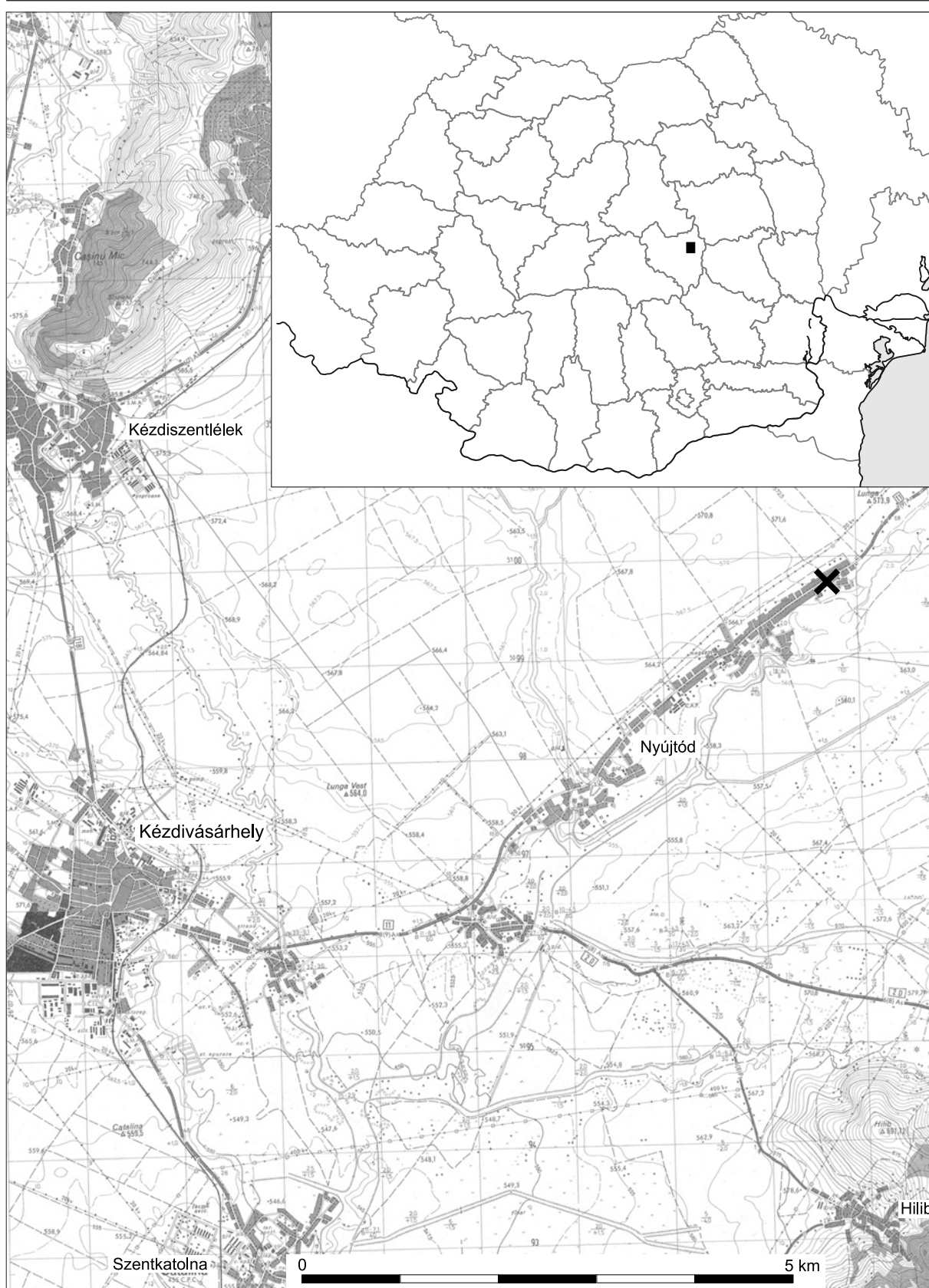
(Lunga, Covasna County)

(Abstract)

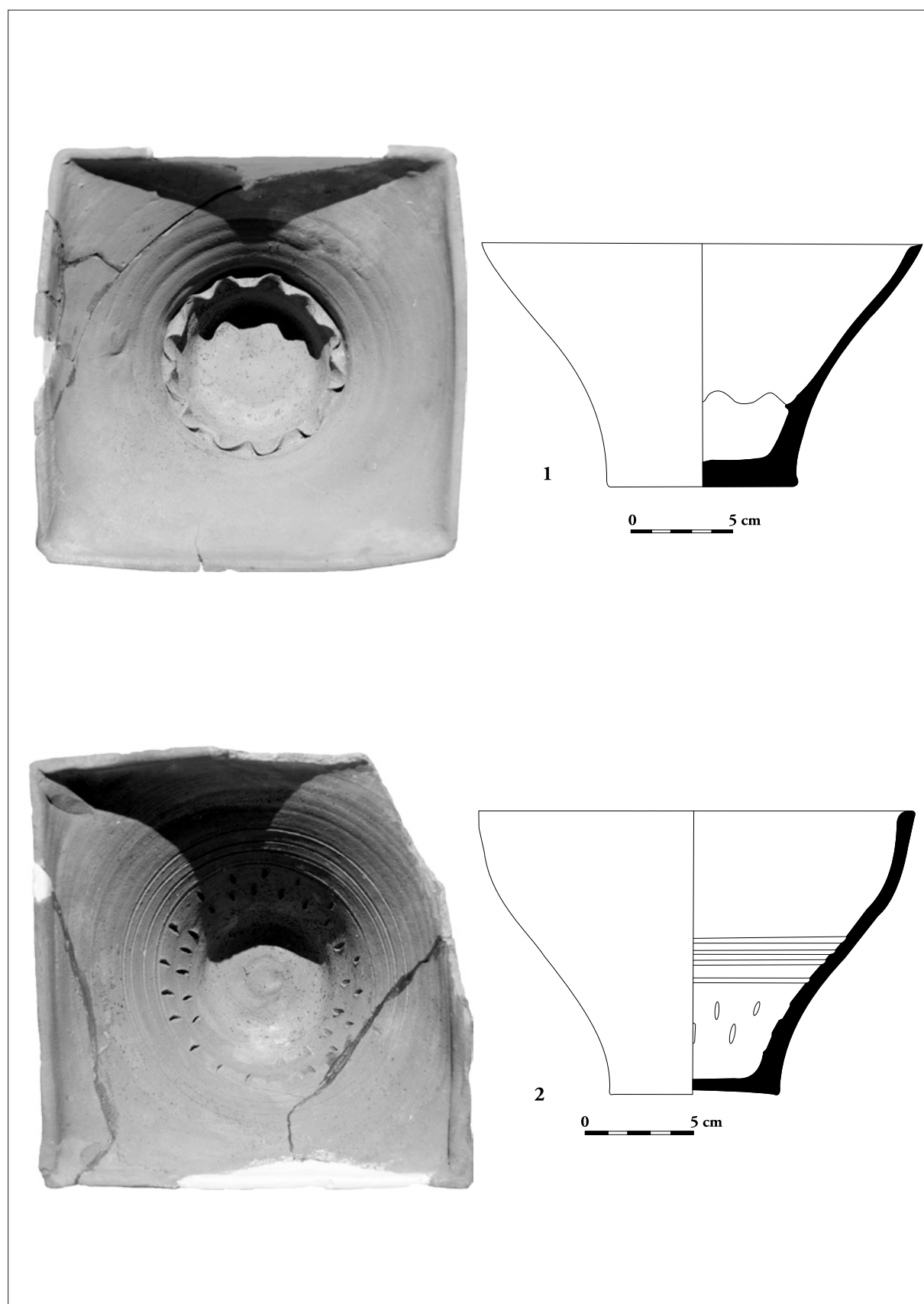
In the spring of 1997 on the parcel of Sándor Nagy from Nyújtód two square-mouthed vessel stoves one on the top of the other have been unearthed at 2 meters depth during digging a cellar, in the southern corner of the site. From the excavated earth three fragments of flat stoves and some fragments of a pot broken during the digging have been recovered.

The form and ornamenting of the vessel stoves date back to the 16–17 the centuries. The flat stoves may be generally dated to the same time period. The “pomegranate” ornamental motive was relatively rare in the region, being known only from Dálnok (Dalnic, Covasna County). Analogies of the pot are also known from the turn of the 16-17 the centuries.

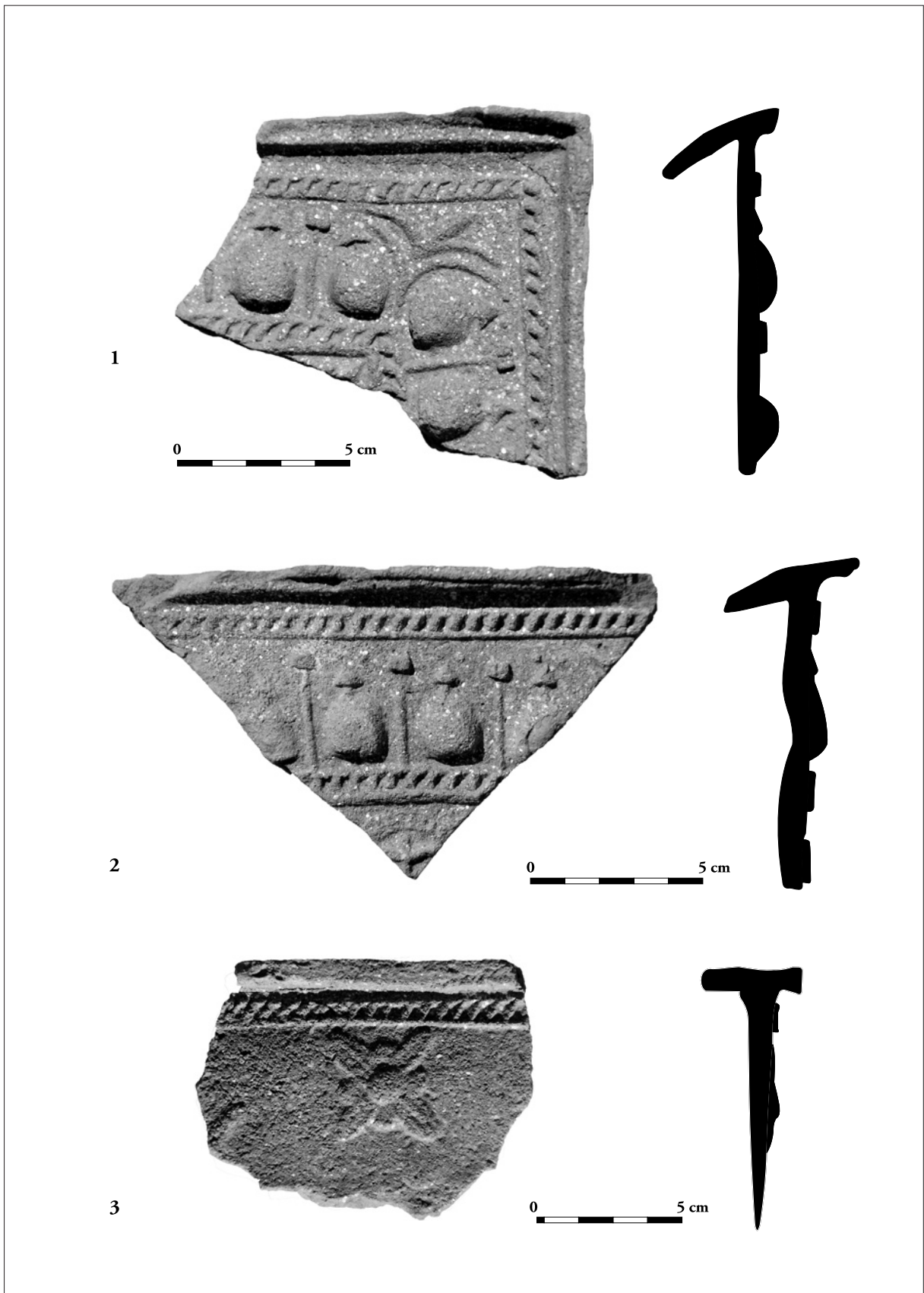
The place of origin of these pieces is unknown, but it may be supposed that they had been made in one of the pottery centres of this region, either in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) or in Bereck (Brețcu, Covasna County).

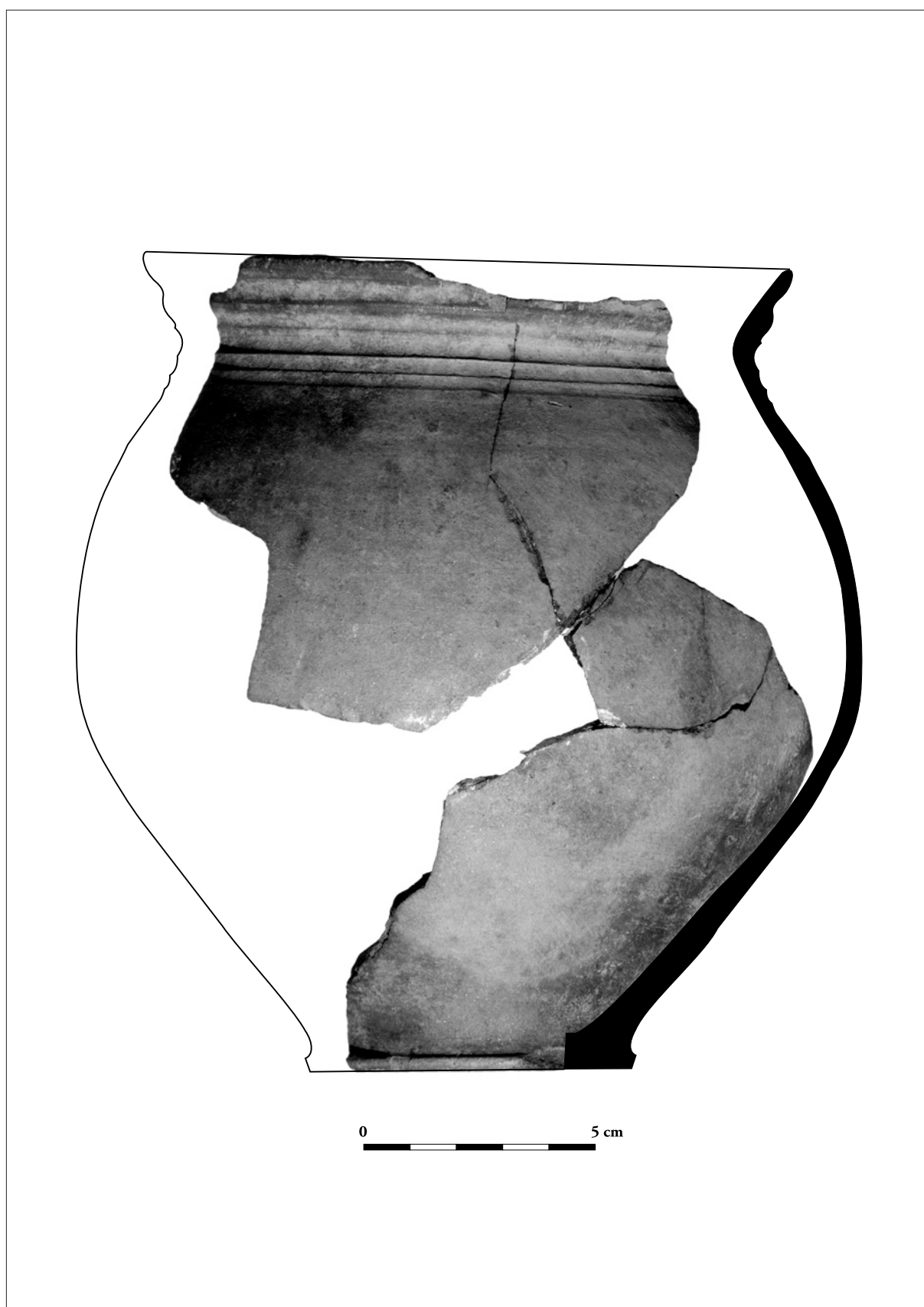
1. tábla Nyújtód és környéke. X-szel jelölve a lelőhely helyzete a falun belül

2. tábla Kályhaszemek

3. tábla Kályhacsempe töredékek

4. tábla Agyagedény